

TÜRK HALK OYUNLARINDA KARTAL FIGÜRÜ

Merdan GÜVEN*

Özet

Bugün Türkiye’de oynanan halk oyunları içerisinde çok sayıda kartal figürü bulunan ve bizzat kartal adını taşıyan oyun bulunduğu bilinmektedir. Çünkü eski çağlarda yaşayan Türk topluluklarında etkili olan Şaman geleneğinde kartalın, Tanrı’nın elçisi veya temsilcisi olduğu, şamanların ise kartal soyundan türediği düşüncesi hâkimdi. Buna bağlı olarak da Tanrı’ya en yakın olan hayvan; gökteki kuşların kudretli kralı olarak nitelendirilen kartalın, akıncı Türk boylarının sembolü ve kutsal bir avcı kuş olduğuna inanılmaktaydı. Eski Şaman geleneğinde, kartala dair birçok anlatıya ve çeşitli inanmalara bağlı olarak gelişen kartal tasavvuru, Türk kültür dünyasında hem oyunlarda hem de mimari ve güzel sanatlarda estetik biçimde kendini göstermiştir. Kartal hakkındaki bu tür düşünceler sonucunda oluşan inanca göre şamanlar, onun gücünden, kutsallığından ve diğer üstün özelliklerinden yararlanabilmek için merasimlerde ortaya koydukları oyunlarda, kartalı çokça taklit etmişlerdir. Şamanların o eski kartal taklitli oyunları ise bugün Türkiye’deki halay, bar ve zeybek gibi birçok halk oyununda yaşamaya devam etmektedir.

Anahtar sözcükler: Şaman, kartal, halk oyunu, taklit.

EAGLE FIGURE IN TURKISH FOLK DANCES

Abstract

It is known that there are a number of folk dances carrying the name of Eagle and Eagle figures in them in Turkey now. There was a belief that, in Shaman tradition in Turkish populations living in old ages and the Eagle was the envoy and representative of the God, and that shaman came from the family of Eagle. Depending on this, it was believed that Eagle was the closest animal the God and that it was the most powerful animal in the Sky, so it was qualified as a predator bird and as a symbol of Raider Turkish Tribes. In ancient Shaman tradition, depending on a number of narrations and beliefs as to eagle, the imagination of Eagle indicated itself both in folk dances and in architecture or fine arts in Turkish Culture World. According to the belief occurring in the result of these ideas about the eagle, Shamans imitated eagle in the folk dances performed in the ceremonies in order to be able to make use of its significant features or power, on its holiness or other superior qualities. Those old dances of Shamans have still been living in a number of folk dances such as Zeybek, Bar, and Halay in Turkey.

Keywords: Shaman, Eagle, Folk dance, imitating.

* TRT Erzurum Radyosu Müdürü, merdanguven@hotmail.com

Giriş:

Yeryüzündeki her insan topluluğunun halk oyunları gibi, Türk halkının millî oyunları da tarihin en eski çağlarından itibaren çok çeşitli evrelerden geçmiş ve doğal olarak hem figürleriyle hem de sergilediği anlamlar bakımından değişip gelişerek bugüne kadar gelebilmiş önemli bir halk bilimi unsurudur. Halk dansları, diye de tanımlanan Türk halk oyunları, günümüzde daha çok insanların bir araya geldiği çeşitli etkinliklerde büyük ilgi gören bir gösteri unsuru olarak icra edilmektedir. Türk halk oyunlarının hemen hepsinin içeriği, inanç menşeli olup çok eski geleneklerle ilişkilidir. Çok eski Türk töresi, gelenekleri ve inançlarıyla bağlantılı olduğunu düşündüğümüz halk oyunlarındaki kartal figürleri, eski gelenekten bugünkü halk oyunlarına aktarılmış çok önemli folklor numuneleridir.

Türk halk oyunlarının en önemli kaynağını Şamanlık dönemi Türk kültürü teşkil etmektedir. Eski çağlarda, Şaman geleneklerinin etkin olduğu Türk boylarında Tanrı katına ulaşabilmek için göklere yükselmek isteyen şamanlar, hayvanlara -özellikle de kutsal vasıflarla donatılan avcı kuşlardan kartallara- benzemeye çalışırlardı. Buna bağlı olarak da şamanların törenlerdeki oyunları, genellikle hayvanı taklit eden figürlerden meydana gelmekteydi. Şamanın bu tür taklitli oyunlarının en önemli hedefi ise taklidi yapılan hayvanların üstün yeteneklerini elde etmektir. Şaman dans aracılığıyla taklidini yaptığı hayvanla birleşmeye ve onunla aynılaşmaya çalışır; hatta bir insan-hayvan olmayı amaçlardı. Çünkü böyle bir birlik, kişinin çoğunlukla taklidi yapılan hayvanın gücüne sahip olması anlamına gelir (Harner, 1999, s. 96).

1. Şamanlık Dönemi Türk Kültüründe Kartal:

Kuşların göğün en üst noktalarına kadar yükselebilen yetenekleri, Orta Asya ve özellikle de Altay bölgesinde yaşayan topluluklarda daima ilgi çekmiş, merak ve hayranlık uyandırmıştır. Şamani kültür döneminde şamanlar, Gök Tanrı katına çıkabilmek için yapacağı yolculukta yardımcı ruhlardan faydalanabilmek amacıyla, güçlü kuşlara (kartal,doğan, şahin, kuzgun vs.) benzemeye çalışmışlardır. Kuşlara benzeyebilmek için de törenlerde, daima kılığına bürünmeye çalıştıkları hayvanların, genellikle de kuşların taklitlerini içeren oyunlar ortaya koymak istemişlerdir. Yardımcı ruh, şamanın gök katlarına çıkabilmesinde, yer altına inebilmesinde, kötü ruhlarla mücadele (Zornnickaja, 2002, s. 190) edebilmesinde (kanlı bıçaklı dövüşmelerinde, savaşmalarında vs.), hasta sağaltımlarında; sihir, kehanet vb. her türlü eylemlerinde şamanın işini kolaylaştıran, ona en büyük yardımı sağlayan çok önemli bir unsurdur. Çoğunlukla yırtıcı kuşlarla temsil edilen bu yardımcı ruhlar için şamanın en çok tercih

ettiği kuş ise kartaldır (Uraz, 1992, s. 155; Çoruhlu, 1995, s. 80-91). Şaman merasim esnasında, kimliğine bürünmeye çalıştığı kartal veya diğer hayvanlar ile bağ kurabilmek için o hayvanın çeşitli hareketlerini taklit eder. “Seansta onların varlığı genel olarak şamanın bazı hayvan seslerini ya da davranışlarını taklit etmesiyle açığa vurulmuş olur.” (Eliade, 1999, s. 120).

Şaman kuşları taklit ederek, hatta bazı cinleri ve ruhları da kuşlara benzeterek sürekli onların yardımına başvurmuştur. Bu kuşlardan özellikle de kartal çok yükseklere çıkabilen, göklerin en güçlü kuşu olması sebebiyle daima gözde kuş olmuştur. Türklerin millî sembollerinden olan kartal, Türk sanat ve kültür tarihinde dinî, astrolojik ve hukuki bir sembol özelliği taşımaktadır (Çoruhlu, 1995, s. 73). Göklerin hâkimi olan kartal, Şamani tasavvura göre yerin en alt katlarına gidebilme özelliğine de sahiptir. Kartalın hem gökte hem de yer altında yaşayabildiği (Roux, 1994, s. 119; 2005, s. 88) düşüncesi, Şamanlık geleneğinde oldukça yaygındır.

Kartal ve kartala benzeyen avcı kuşlar, eski çağlarda Türk boylarının sembolü olmuştur. Eski çağlarda birçok oba veya boy kendi topluluğunu sembol kuşlarla tanımlamaktaydı. “Eski Türk boylarının kutsal sembollerinin hep doğan ve kartal nevinden yırtıcı kuşlar olduğunu biliyoruz.” (Ögel, 1993, s. 593). Ongun adı verilen sembol kuşlar (Esin, 2003, s. 231) içinde ise kartal çok ayrıcalıklı bir yere sahip idi. “Bilindiği üzere Altaylarda, eskiden beri kartallar mukaddes bir kuştur.” (Ögel, 1988, s. 17). Çünkü kartal diğer ongun kuşların en kuvvetlisi ve en yırtıcısı idi. Kartal sadece kuvvetli değil aynı zamanda gözleri en uzak noktayı görebilen, en akıllı kuş olarak değerlendirilirdi. Gökyüzünün hâkimi ve kuşların kralı olan kartal (Esin, 2003, s. 280), kuş türleri içerisinde ortalama yetmiş yıllık hayat süreci ile en uzun ömürlü kuşlardan birisidir (isimsiz, 2011, s. 57). Kartal, güçlü fiziksel yapısına da bağlı olarak daha çok ıssız, ulaşılması zor dağ yamaçlarını tercih eder. “İç Asya avcı kartalları çok büyük, kara veya kahverengi, bazen alacalı avcı kuşlardır. Zayıf ve adaleli vücutları, uzun ve dağınık tüyleri vardır. (...). Kanatları uzun ve sivri, kuyrukları nispeten kısadır. Kartal ekseri kayalıklarda yaşar.” (Esin, 2003, s. 173).

Türklerin hem düşünce dünyasında hem de sosyal yaşantısında at, nasıl vazgeçilmez bir unsur olmuş ise göklerde de kartal aynı özelliklere sahip olmuştur. O çağlarda “Türklerde kartal, kişilerin arkadaşı ve silahı oluyor; aynı zamanda Türk aile ekonomisine de büyük iştirake bulunuyordu.” (Ögel, 1972, s. 1129). Bu sebeplere bağlı olarak kartal, Türk topluluklarının hemen hepsinde çok rağbet gören, saygı duyulan ve değer verilen bir kuş olmuştur. “Kuşlar arasında, güçleri ve uçmadaki becerileri bakımından dikkati en fazla çeken yırtıcı kuşlar ve

bunlar arasında en ön planda dağların tepesinde, ağaçların en yüksek yerlerinde yaşayan ve kanatlarını gerdiği zaman yeryüzünü kaplayan, Tanrı'nın bir habercisi gibi hareket eden kartalı görüyoruz.” (Roux, 1994, s. 119). Gök Tanrı ile ilişkilendirilen kartal düşüncesinden, Türklerde çok eski bir kartal kültürünün olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmacılara göre, Gök Tanrı'nın sembolü sayılan kartalın kudretli özellikleri, Türk bozkır hayatında zamanla derece derece diğer avcı kuşlara da aktarılmış olmalı (Kafesoğlu, 1980, s. 21).

Türk toplulukları nazarında en değerli hayvan olan kartal, kendisine tapınılan bir totem değildir. Avcı ve atlı göçebe hayatı yaşayan Türk boylarında görülen bu tür değer vermeler ise sadece o hayvanı sembol seçmekten, ona kıymet atfetmekten ve onu kutsal saymaktan ileri gelmektedir. “Billings, hemen hemen her aşiretin, kartal, kuğu, kısrak, karga, kuzgun, guguk kuşu gibi, tapınılan değil de, saygı duyulan özel hayvanlara sahip olduğunu ifade etmektedir.” (Roux, 1994, s. 176).

1.1. Kartal - İnsan İlişkisi:

Kartal, kuşlar içerisinde besin zincirinin tepesinde duran, gök hayatının hâkimi olan avcı bir kuştur. Göğün en üst katında olduğu düşünülen Gök Tanrı'ya en çok yaklaştığı kabul edilen kartalda kutsal özellikler bulunduğu inanılır ve bu kutsallıktan istifade edebilmek için de ona benzemeye ve onunla bütünleşmeye meyledilir. Çünkü kartal Tanrı'nın temsilcisi sayılır (Ögel, 1993, s. 47). Bu sebeple de kutsal hayat ağacının en tepesinde, kuşların beyi sayılan çift başlı kartal bulunur (Eliade, 1999, s. 96).

Kartal savaşçı, avcı ve yırtıcı kuşların başıdır. Avcı ve savaşçı bir toplumun onu sembol olarak seçmesi de bundandır. Kadim bir Türk boyu olan Yakutlarda büyük hürmet gören kartal, Güneş'in ve Gök Tanrı'nın sembolü sayılır (Tuna, 2000, s. 233). Kartalın asıl değeri, onun Tanrı katına ulaşabildiğine, Tanrı ile iletişim kurabildiğine, Tanrı'dan haber getirip götürebildiğine, âdeta Tanrı'nın bir elçisi olduğuna inanılmasından (Ögel, 1993, s. 47) kaynaklanmaktadır. Mitolojik anlatılara göre kartal ilk şamanın atası sayılır ve bu sebeple de şamanın sırra erişinde önemli rol oynar. Şamanlar, ilk şamanın bir kartalla bir kadının birleşmesinden doğduğuna inanırlar (Eliade, 1999, s. 188-190; Ögel, 1993, s. 595-596). “Sibirya halklarına göre, ilk şaman bir kartaldan doğmuştur ya da en azından meslek eğitimini ondan almıştır.” (Eliade, 1999, s. 97; Bayat, 2006, s. 100). Tıpkı Şato Türklerinde olduğu gibi bazı Türk efsanelerinde hükümdarların kartal yuvasında doğduğu da anlatılır. Hatta bazı Şaman

anlatılarına göre, güçlü şamanlar kartal yuvasında büyüüp terbiye alırlar (Bayat, 2006, s. 178). Türk boyları arasında kartala bu sebeplerden dolayı da kutsiyet atfedilmektedir.

Kartal, Şamanlık çağında en çok sayılan kuştu (Kafesoğlu, 1980, s. 11-13). Kartal Gök Tanrı'nın kuvvetini ve kudretini temsil eder. Hatta kartal, Gök Tanrı'nın görünüşlerinden birini temsil eden hayvan olarak kabul edilir (Çoruhlu, 1995, s. 74-78). Yani kartal Gök Tanrı'nın bir tür göklerde dolaşan sembolüdür. Türk halk oyunları içerisinde özellikle kartal ile ilgili figürlerin ve kartal adını taşıyan oyunların çokluğu bu sebepler bağlamında da oldukça önemlidir. Şamanların hayvanları taklit ettikleri oyunlarda, özellikle kartalı taklit eden oyunları icra etmeleri ve genellikle de çok özel kartal figürlerini sergileyerek oynamaları, belki de kendi soylarının kartalla olan yakınlığından kaynaklanmaktadır.

Şamanlar, öbür dünyaya göçmüş olan ulu şamanların ruhunun, daha çok kartal kılığında bürünerek göklerde dolaştığına inanırlar. Bazı şaman anlatılarına göre şamanların ecdadı, demir kanatlı kartal anadır. Bu kartal ana, çam ağacının dallarında kuluçkaya yatar. Kartal kuluçkaya üç yıl yatarsa doğan şamanın çok güçlü, iki yıl yatarsa orta güçte ve bir yıl yatarsa güçsüz olacağına inanılır (Bayat, 2006, s. 100). Kartal anadan doğan şamanlar, son derece kudretli şamanlardır. Çünkü onlara yer altına veya gökyüzüne yaptıkları yolculuklarında kartal ruhu yardım eder ve şamanları başarıya ulaştırır. Altay Türkleri kartalı, Tanrı ile aralarındaki elçi olarak kabul ederler. Buryatlara göre ise şamanların bazıları kartal olup havalarda uçarlar (Ögel, 1993, s. 48).

Kartal kimliğine bürünmedeki temel gaye; kartalda var olduğu düşünülen kutsal vasıflardan nasiplenebilme, kartalın yardımı ile ulaşılabilecek hedefe daha kolay varabilme ve mutlaka başarılı olma düşüncesiyle ilişkili olmalıdır. Şamanlar kartal kimliğine bürünmek suretiyle kötü ruhlarla daha iyi mücadele edecek ve amacına daha rahat ulaşabilecektir. Şaman tasavvuruna göre şamanların kartallarla doğrudan iletişim kurduğuna, kartallardan kutsal bilgiler aldığına, hatta şamanların kartal ecdattan türediğine inanılmaktaydı. Bu inanişe göre kartal en güçlü şamanları hayat ağacının en üst yerinde eğitirdi; diğerlerini ise daha alttaki dallarda eğitirdi (Hoppal, 2012, s. 261-262). Bu tür ağaç üzerindeki ilahi kartal teması, Hint-Avrupa folklorunda da bulunmaktadır. Ancak Erzurum medreselerindeki fevkalade güzel Selçuklu Dönemi kartal fresklerinin ve aynı anlamı taşıyan diğer anıtlar üzerindeki heykellerin, Türk-Moğol efsanesini yansıtmaya ihtimali çok yüksektir. Bu eserlerde bir palmye ağacının doruğunda taht kurmuş çift başlı bir kartal bulunmaktadır (Roux, 1994, s. 87).

1.2. Kartalla İlgili Anlatılar:

Kuzey Asya’da yaşayan Türk boylarının söylencelerine göre “İlkbahar ve güz mevsimleri, kartalın temsil ettiği ruhun iradesine bağlıdır. Kartal kanatlarını bir defa sallarsa ilkbahar gelir.” (Kafesoğlu, 1980, s. 11-12). Baharın, canlılığın, bereketin, yeniliğin vb. insan hayatına yararlı olacak diğer birçok hadisenin oluşmasına bu şekilde hizmet eden kartal, doğal olarak toplum belleğinde de çok çeşitli olumlu vasıflarla donatılmıştır. Mesela, Şamanlık dönemi Türk tasavvuruna göre yerle göğün arasındaki demir kapıyı tutan, şimşekleri, yıldırımları ve benzeri tabiat olaylarını idare eden kartal, bu tür birçok üstün vasıfları yanında iyiliğin habercisi, bilgeliğin ve sonsuzluğun sembolü olarak da tasavvur edilir (Ögel, 1972, s. 1128-1145; 1995, s. 289-291; Çoruhlu, 1995, s. 73-92). Tanrı habercisi kartal, iyiliğin ve mutluluğun da sembolüdür (Roux, 2005, s. 87).

Hâkimiyet ve güç sembolü olan kartalı birçok Türk hakanının arma olarak da kullandığı bilinmektedir. Avrupa Hun başbuğu Attila’nın arması kartal idi. “Oğuz Türklerinin bütün boylarının arma ve sembolleri de, büyük veya küçük av kartallarından meydana geliyordu.” (Ögel, 1972, s. 1128-1129). Hatta bazı Türk boylarının sembol kuşları doğrudan kartal (bürküt) adı ile bilinmektedir. Yirmi dört Oğuz boyundan Salurların simgesi “bürküt” (kartal) olup diğer boyların sembol kuşları da kartala benzeyen avcı kuşlardı (Roux, 2005, s. 382). Kartalın Şaman geleneğinde mühim bir değer taşımasına bağlı olarak şamanlar davullarına kartalın çeşitli figürlerini resmederlerdi (Sever, 1999, s. 85).

Türk kültür tarihinde çift başlı kartal motifi de oldukça önemli bir yere sahiptir. Sümer tabletlerinde zikredilip çok eski çağlardan beri yeryüzündeki birçok topluluk tarafından kullanılan çift başlı kartal figürü, İskit, Hun, Göktür ve Selçuklularda da sıkça görülmektedir (Memiş, 2002, s. 85). “Göğün en üst katında ve göğün yere açılan kapısında, yeri göğü bağlayan Dünya Ağacı’nın tepesinde, çift başlı bir kartal otururdu. Göklerin korunması bu kartalın vazifesi idi (Ögel, 1995, s. 289). Başkurt folklorunda yer alan iki başlı kuş da çift başlı kartalla ilgilidir (Çoruhlu, 1995, s. 21). Türk topluluklarının bazı anlatılarına göre kartal, sadece göğün sembolü olmakla kalmamış; aynı zamanda yer altındaki hayatın da temsilcisi olmuştur. Kartalın yedi gün yer üstünde, yedi gün de yer altında avlandığına inanılır (Roux, 2005, s. 88). Çift başlılık da, yer altı yer üstü, gece gündüz, doğu batı şeklinde böyle bir karşıtlığı, bir düalist tasavvuru temsil etmektedir. Çift başlı kartal, hükmetme gücünü destekleyen, birleşerek artmış, pekiştirilmiş gücü ve kudreti ifade etmektedir (Ögel, 1972, s. 217-218; Çoruhlu, 1995, s. 82). Çift başlı kartal sembolizmi de bu tür düşüncelerden doğmuştur. İki başlı kartal, gökleri koruyan

Gök Tanrı'nın güçlü bir bekçisi olarak telakki edildiği için onunla ilgili en geniş açıklamalara Yakut Türklerinin efsanelerinde rastlanmaktadır (Eliade, 1999, s. 95-97). Çünkü Sibirya'nın en ücra köşesinde, dış dünyadan iyice yalıtılmış bir hayat süren Yakutlar, Türklerin en eski âdet ve geleneklerini daha otantik hâliyle yaşatmaya devam etmişlerdir.

Yakutlar, yurtların yanına veya şehirlerin merkezine, adına “gök direği” dedikleri, üzerinde ağaçtan yontulmuş, “gök kuşu” denilen çift başlı kartal bulunan sırıklar dikerlerdi. Hayat ağacını ifade eden bu sırık, dünyanın direği olarak tasavvur edilirdi ve onun göğe kadar uzandığına inanılırdı. Üzerindeki çift başlı kartal ise kuş şeklindeki ruhların koruyucusu idi (Ögel, 1993, s. 598). Bugün Türkiye'deki birçok mimari eserde bulunan, hayat ağacı üzerindeki çift başlı kartal motifinin esin kaynağında da bu tür eski Şamani kültür unsurları bulunmaktadır.

Yakutlara ait gümüş bir levhada henüz kartallar birleşmeden yan yana iki kartalın sembolize edildiği tespit edilmiştir. “Çifte kartal, çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Kuzey Asya kavminin içtimai hayatından doğmuş ve yine bu kavim tarafından tasvir edilmiş bir motiftir. Türklerin göçleri ile beraber kartal batıya gelmiştir.” (Durmuş, 1994, s. 42). Çift başlı kartal figürü, özellikle Selçuklu mimarisinde çok sık kullanılmıştır. Oğuz Türkleri bu figürü, Hazar Denizi'nin güneyinden Ortadoğu'ya ve Anadolu'ya taşırken kuzeyli Türk toplulukları ise Hazar'ın kuzeyinden Avrupa'nın içlerine kadar götürmüşlerdir. Orhun Yazıtlarında da kartal motifine rastlamak mümkün. “Esasen Tonyukuk başlığında gerçek bir ilahi damga olan iki başlı kartalı taşımaktadır.” (Roux, 1994, s. 92). Orhun Anıtı çevresinde bulunmuş olan Kültigin'e ait taç üzerinde, kanatlarını iki yana açmış, beylik timsali olan veya koruyucu ruhu temsil eden görkemli bir kartal figürü bulunmaktadır (Çoruhlu, 1995, s. 77). Selçuklularda, Hakanilerde, Avarlarda, Peçeneklerde ve Dede Korkut Kitabı'nda da çift başlı kartal motifine rastlanmaktadır (Ögel, 1998, s. 278; Roux, 1994, s. 98; Esin, 2003, s. 221). Dede Korkut Kitabı'nda Kan Turalı'yı etrafındaki savaşçı yiğitleri, bir kartal olarak anlatırlar. Eserde kartal “Cümle kuşlar sultanı kartal kuşu,” şeklinde zikredilir (Ergin, 1995, s. 134).

Şamanlık dönemindeki Türk boyları arasında, insanları birleştirdiğine, onlara güç verdiği inanan “Ak İye”, kartal ile temsil edilir (Kalafat, 2004, s. 79). Yakutlar arasında kartalın koruyucu ruh olarak kabul edilmesinden dolayı, kartala dua edilir (Bayat, 2006, s. 235). Türk boyları arasında kartal hakkında anlatılan bir efsaneye göre, kartalın oyun olsun diye iki taşı birbirine sürerken çalılıkları yaktığı anlatılır (Roux, 2005, s. 132).

Türk mitolojisinde gökteki hayat ağacı ile büyük kartal motiflerinin aynısını yer altı dünyasında da görmek mümkündür. “Er-Töştük destanındaki büyük kartal da, Er-Töştük ile akrabalarını, yer altından yeryüzüne çıkarıyordu.” (Ögel, 1993, s. 111-112; Roux, 2005, s. 88). Şamanlık geleneğine göre göğün en üst katında bulunan yüce Tanrı, insanları doğru yola getirmek için çeşitli şekillerde etkiler. Ancak Şamanların inandığı Tanrı, öyle Yunan-Roma tanrıları gibi olaylara doğrudan doğruya müdahale etmez. Şamanların Ulu Tanrı’sı (Gök Tengri - Gök Tanrı) “Kimi zaman rüyalarla, kimi zaman şaman aracılığıyla (en azından şamanların iddiaları buydu.) kimi zaman da elçiler, yani şimşek, yıldırım, melek ya da kartal göndererek insanlara baskı yapar.” (Roux, 2006, s. 61).

1.3. Kartalla İlgili Çeşitli Uygulamalar:

Göklerin kralı olarak Türk boyları arasında değer bulan kartal, özellikle avcılıkta Türk halkının yanından hiç ayıramadığı bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür. Mesela “Kırgızlar da Muhammet Siyah Kalem’in resimlerindeki gibi avlanmaya ‘kulan’lar üzerinde av köpekleri, doğanlar ve kartallar ile giderlerdi.” (Esin, 2003, s. 296). Kartalların yoğun olduğu ve toplum hayatında mutlaka yer aldığı (Eberhard, 1996, s. 68) bu tür gelenekler, Kırgızlar ve Kazaklar arasında bugün bile yaşamaktadır. “Birçok kuş ve su kuşu ve leopar gibi dört ayaklı büyük hayvanları da öldürerek kartal gibi avlanıyordu.” (Esin, 2003, s. 216) şeklindeki tespite göre bir kartal gibi avlanmak, kuş türü için avlanabilmenin en zirve hâli olmalıydı.

Avcı kuşlar içerisinde hükümdarlık “ongun”u olan kartalın bir sembol kuş olarak tercih edilmesine, Gazneliler çağında da rastlanmaktadır. Gazneli Sultan Mahmut’un, Türklerin en büyük hakan soyu olan Hakanlılara kartal hediye etmesi (Esin, 2003, s. 179), bunun bir işaretidir. “Kartalı ilahların habercisi olarak takdim eden çok sayıda çağdaş anlatı bulunmaktadır. Kartalı belirleyen işaretler Moğolistan’ın Türk prenslerinde var olduğu gibi (Tonyukuk’un başlığı), Müslüman çağındaki Türk prenslerinde de mevcuttur [Al-Sultani unvanı, seramik tasvirler ve de Selçuklu taşlarında göğüsleri üzerinde yazılı bulunmaktadır.]” (Roux, 1994, s. 98).

Şamanlar giysilerini kuş tüyleriyle bezeyerek özellikle de kartala benzemeye çalışırlar (Eliade, 1999, s. 189). Törenlerdeki giyimleriyle, oyunlarıyla ve diğer her türlü hareketleriyle kartalı taklit etmeye çalışan şamanlar, elbiselerine kartal tüyleri, beyaz ve mavi renkteki kumaş parçaları bağlardı (İnan 1998, s. 215). Bir şaman giysisi olan “manyak”ın iki omzuna dikey olarak bağlanmış puhu kuşu, baykuş ve kartal tüylerinden oluşan iki demet iliştilirdi. “Saçaklı,

işlemeli ve puhu kuşu ya da kartal tüyleri asılı olan örgü, bu “manyak”ın kuşağına bağlanır ve yere kadar uzanır.” (Anohin, 2006, s. 52).

Kartal gagalı bir maske takan şamanın (Esin, 2003, s. 223) tören giysilerinden olan “üldürbe” denilen başlıklarına, törende vazifeli erkeklerin sayısı kadar kartal telekleri takılırdı (İnan, 1998, s. 215). “Nitekim Reşideddin, Olcaytu'nun kendisini yıldırımdan korumak için bir kartal tüyü taşıdığını söylemektedir ancak bu olgu, çoğu kez, bir cins koruyucu kuşla olan yakın ilişkiyi belirtir.” (Roux, 1994, s. 177). Bir başka inanişe göre de Yakut kadınları kartaldan çocuk isterlerdi. Kartalın yardımı ile doğan çocuğa da kartaldan türemiş adını verirlerdi (Bayat, 2006, s. 236).

Türk kültür tarihindeki kartalla ilgili motifler, arkeolojik eserlerden de tespit edilmektedir. Pazırık Kurganı'nda bulunan bir eğer örtüsünde kartal ile geyik mücadelesi sahnelenir. Noin-Ula Kurganı'ndaki materyallerde kartalın geyiğe saldırış sahnesi bulunmaktadır (Diyarbakirli, 1972, s. 129; Ögel, 1972, s. 1130). Uygur Dönemi'ne ait Hoton levhalarında ise hükümdarın elindeki kadehin üzerinde kara renkli avcı bir kuş tasvir edilmiştir (Esin, 2003, s. 185). İskitlerin mezarlarındaki altın levhalarda da kartal motifinin sıkça yer aldığı bilinmektedir (Roux, 2005, s. 87).

Kartalın koruyucu ruh olduğuna inanıldığı için Türkler silahlarına kartal figürü işlerler. Tuğlarda kullanılan kartal figürleri de kudret ve asalet sembolü sayılmıştır (Öney, 1972, s. 166-168; Çoruhlu, 1995, s. 73-92). Halk inancına göre en etkili yeminlerden birisi de kartal adıyla yapılan yemindi. Kartal adıyla yalan yemin edenlerinin ocağının söneceğine veya neslinin kesileceğine inanılırdı. Yakutlardan biri evinin yanında kartal görse, ona et ziyafeti vermek zorundadır (İnan, 1995, s. 119; Roux, 2005, s. 189).

Zamanla toplum nezdinde kartalın eski kutsiyetini yitirmesi ve bir avcı kuş olarak kullanılmasıyla birlikte Orta Asya'da kurt, tilki, tavşan ve geyik avlayabilen kartallar eğitilmiştir (Roux, 2005, s. 109). Bu şekilde aileye ekonomik katkı sağlayan kartal, kendini bilen her Türk gencinin, sahip olması gereken avcı bir kuş hâline gelmiştir (Ögel, 1972, s. 1131; Aydemir, 2013, s. 74-80).

2. Türk Halk Oyunlarında Kartal Motifi:

2.1. Şaman Oyunlarından Türk Halk Oyunlarına Kartal Motifi:

Kartal ve benzeri yırtıcı kuşlara Şamani tasavvurda, şaman törenlerinde ve şamanın bizzat kendisiyle ilgili olarak mühim sembolik anlamlar yüklenmektedir (Çoruhlu, 1995, s. 73).

Bu tür düşüncelere bağlı olarak bilhassa kartal, şaman merasimlerinde icra edilen oyunlar esnasında en çok taklidi yapılan kuş olmuştur. Bir gözlemci, herhangi bir vesileyle düzenlenen törenin bir seansı esnasında yaşananları, “Şaman davulunu vurmakta ve manzum dualar okumakta devam eder: bildiği bütün ruhları adlarıyla çağırır. Bunlar arasında bürküt (kartal) de vardır. Kartalı, Tanrı kuşu kartal, bakır tırnaklı müthiş kuş, sağ kanadı Güneş’i kaplar, sol kanadı Ay’ı kaplar diye tasvir eder.” (İnan, 1995, s. 105). Böylece şaman, kimliğine bürünerek taklidini yaptığı yardımcı ruhlardan destek alır. Bu tür hayvan şeklinde görünme hâli, Türk kültür dünyasında Şamanlık döneminden sonra da etkisini sürdürmüştür. Eski Türk söylencelerinde, Ahmet Yesevi’nin turna donuna, Hacı Bektaşî Veli’nin güvercin donuna ve Abdal Musa’nın geyik donuna girdiği bilinmektedir (Ögel, 1993, s. 29). Şamanlık dönemindeki Türk boylarında var olan kuşlarla ilgili inanışlar, bugün de İslami motiflere bürünerek çeşitli menkıbelerde -özellikle de Alevî ve Bektaşî çevrelerinde- yaşamaya devam etmektedir.

Şamanlar, özellikle kartalla özdeşleşebilmek için bireysel oyunlarında kartalın davranışlarını gösteren figürleri, son derece belirgin tavırlarla sergilemeye çalışırlar. Şamanların bu tür oyun biçimleri, Türk halk oyunlarında binlerce yıldan beri daha geliştirilmiş formlarıyla yaşatılmaya devam eder. Bugünkü Türk halk oyunlarının birçoğunda (halay, bar, horon vs.) olduğu gibi bilhassa da zeybek, seğmen ve semah oyunlarında çoğunlukla kartalın taklit edilmesi ve kartal figürlerinin işlenmesi, bu oyunların eski geleneğe ne denli bağlı olduğunu göstermektedir.

Zeybekler, o çok çeşitli malzemelerle bezenip süslenmiş giysileri ile icra ettikleri anlamlı oyunları yanında görkemli şaman varî görünüşleri ve kartallar gibi salınarak icra ettikleri oyunlarıyla tam bir şaman merasimini hatırlatırlar. Onların oyunları da tıpkı giysileri gibi anlamlı, güç ve kudret ifadesiyle doludur (Gazimihal, 1999, s. 222). Zeybek oynayanlar, genellikle uçan kartal kanatlarını andıran haşmetli hareketlerle kollarını yana ve göklere doğru açarlar; sonra çöküp tek dizlerini yere vururlar (Tör, 1963, s. 10). Zeybeklerin, “Kollarını açarak kendi etrafında dönerek diz çökmesi, kartalın kendisinin de düşmana akınları ile öyle çöktüğünü anlatır.” (Saralp, 1991, s. 73). Şamanlar da merasim esnasında icra ettiği oyunlarında kötü ruhlarla olan mücadelesinde zaman zaman yere diz vururlar (Zornnickaja, 2002, s. 189). Zeybeklerin kartalı taklit eden oyun hareketleri, âdeta bir şamanın merasim esnasında kartalı taklit etmeye başladığı zaman yaptığı hareketlerin daha incelmış, daha estetik ve sanatsal hâle gelmiş biçimidir. Zeybeklerin kartallar gibi kollarını açıp yere diz vurma figürleri, bu tür eski gelenekleri yaşatmaktadır.

Şamanlar, kartalı taklit eden oyunlarıyla aslında hem hayvan ataya olan saygılarını gösterirler hem de kartallar, Tanrı'nın sembolik temsilcileri kabul edildiği için kutsal bir vazifeyi de yerine getirmiş olurlar. Giysilerini kartal tüyleriyle süsleyen (Hoppal, 2012, s. 216) şaman, âdeta yarı kartal-insan hâlini almış bir vaziyette davulunu çalar, oyunlarını bir kartal gibi oynar. Bugün Türkiye'de bulunan kartal taklitli oyunların hepsinin kökeninde de bu gelenek yatmaktadır. Özellikle de zeybek oyunları, o süslü başlıkları, püsküllü kolçaklarıyla âdeta birebir kartalı yansılar. Halay ve barlarda da oldukça sık rastlanan kartal taklitli oyunlar, en sık da zeybek oyunlarında görülür. Türk halk oyunlarında lâçin barı, turna barı, kartal halay1, kartal oyunu, tavuk barı, serçe oyunu vs. şeklinde genellikle de kuş türü hayvan adları ile meşhur birçok oyun bulunmaktadır (And, 1983, s. 35-37). Bugün Türkiye'de hayvan adlarıyla zikredilen halk oyunları içerisinde kartal adıyla anılan oyunlar, yüzde olarak en yüksek orana sahiptir. Ayrıca doğrudan kartal adı geçmese de, Türk halk oyunlarında kartal figürünün çok yoğun olduğu da bilinmektedir (Çakır, 1982, s. 9-14).

Şamanların taklitli oyunlarla temsil ettiği kuş, kimi zaman da demir kanatlı kartal biçiminde görülür (Bayat, 2006, s. 102). Şaman bir sağaltım seansında ateşin etrafında dokuz kez dans ederek döndükten sonra ilahisini söyleyerek şöyle der: "Demir kanatların, demir teleklerin şingirdar uçtuğun zaman." (Eliade, 1999, s. 277). Şaman, kimliğine büründüğü, taklidini yaptığı yardımcı ruhun, demir kanatlı bir kuş olduğunu kabul etmektedir. Bu da demirin ve koruyucu ruh olarak telakki edilen kartalın, Şamanlık geleneğinde ne kadar önemli (Roux, 1994, s. 64; Eliade, 1999, s. 277) olduğunu göstermektedir. Şamanlık geleneğindeki bu etki, bugün Anadolu'da bir Erzurum türküsünde, "Feleğin bir kuşu var / Pençesi demirdendir." sözleriyle ifade edilmektedir. Eski Türk boylarının düşüncesinde kartal o kadar değerli bir kuştur ki, onun tırnakları demirdendir. Bazılarına göre altından veya gümüşten de olabilmektedir (Bozkurt, 1995, s. 50).

Bitlis ve Bingöl halk oyunlarının bazılarında, oyuncuların her türlü hareketleriyle demir tırnaklı (pençeli, cırnaklı vs.) olduğu kabul edilen kartalı taklit ettikleri çok açık biçimde tespit edilebilmektedir. Tokat, Yozgat, Şanlıurfa, Nevşehir ve Bingöl'de bir halk oyunu bizzat kartal oyunu adını taşımaktadır (Çakır, 1982, s. 9-14, 63). Türk halk oyunlarının önemli bir kısmında, adı doğrudan kartal olmasa da, kartalı taklit edici figürlerden meydana gelen oyunların hayli çok olduğu bilinmektedir. Bu oyunlarda, kartalın bir av peşinde dolaşması, avını gözleyip saldırı için fırsat kollaması; kanatlarını açıp kapaması, rakibi etrafında sıçrayarak dönmesi, rakip etrafında bir sağa bir sola sıçrayıp kanatlarını hafif hafif indirip kaldırarak pervane gibi

dönmesi; oyun sonunda da kartalın avına saldırışı ve mücadele edişi sembolleştirilir. Bu mücadeleler bazen bir avı bazen de iki rakip kartalın kavgasını da temsil edebilmektedir.

İki kartalın veya iki rakip şamanın birbiriyle üstün gelmek üzere kıyasıya mücadele edişi, Erzurum ve civarında yaygın olan hançer barındaki ve ona benzer ikili oyunlardaki mücadele ediş figürleriyle de temsil edilir. Bu da Orta Asya'da Şaman geleneği içerisinde iki şaman ruhunun birbirleriyle mücadele edişiyi örtüşmektedir (Eliade, 1999, s. 121, 191). Bitlis, Muş, Bingöl ve civar illerin oyunlarında avuç içlerinin birbirlerine vurulmasıyla yapılan kartal gibi ikili sembolik dövüş hâli de, daha naif bir şekilde bürünmüş, iklimin yumuşaklığı gibi oyun stilleri de yumuşamış hâlde bir mücadeleyi anlatır. Bazen bireysel bazen de ikili el vurmali bu tür figürler, Türk halk oyunlarında oldukça yaygındır.

Sembolik hâle getirilmiş olan karşılıklı el vurmali oyunlar -iki kişinin karşı karşıya gelerek ellerinin içlerini birbirlerine vurup dövüş taklidi yaparak oynamaları- ve kartallar gibi karşılıklı dövüş taklitlerini içeren Türk halk oyunlarının hepsi de bu Şamani geleneğin tesirlerini taşımaktadır. Mesela, tamamen kartal taklitleriyle donanmış kartal halayında, iki dansçı karşı karşıya oynarken biri avcı kuşu diğeri avlanacak kuşu, bazen de iki rakip kartalı -hatta bazen iki rakip şaman ruhunun mücadelesini- temsil ederler. "Kartal halayında iki dansçı karşı karşıya oynarlar; biri avcı kuşu taklit eder ve ötekine, yani kurban olan kuşa dönerek yaklaşır." (Roux, 2005, s. 240). Karşılıklı oynayan iki oyuncu, kartalı andıran tavırlarla birbirlerine yaklaşarak uzaklaşarak birbirlerine saldırma ve vurma hareketleriyle -bıçaklarla, değneklerle, elleriyle veya mendilleriyle vurularak- mücadele etmeyi, dövüşmeyi ve hatta savaşmayı canlandırırlar. Bu tür halk oyunlarının hepsinde Orta Asya Türk danslarının, eski inanç ve geleneklerinin çok mühim tesirleri bulunmaktadır.

Bir merasim esnasında şaman davul çalıp yırlarını söylemeye başlayınca hem davulun gümbürtüsü hem de şamanın ırlayışı gittikçe kuvvetlenir, yükselir. Şaman kuşlar gibi sıçrayıp dönerek oyununu oynarken ilahiler söyler, naralar atar; kuş sesleri çıkarır. Kartalların bağırışlarına çullukların kulak tırmalayıcı tiz çığlıkları, gugukların nakaratları karışır (Eliade, 1999, s. 262-263). Şaman ve ekibi bu esnada ilahiler (yırlar, türküler) eşliğinde, tıpkı bugünkü zeybek, halay, bar, semah ve horo-horan oyunlarında olduğu gibi genellikle o kartal taklitli oyunlarını icra ederek merasimi sürdürür.

Yırtıcı kuş (kartal, doğan vb.) ve yırtıcı hayvan (kurt, ayı vb.) taklitli oyunlar, Türk halk oyunlarında oldukça yaygındır. Özellikle de zeybek, bar ve halaylarda bu tür taklitli oyunları

açıkça tespit etmek mümkündür. Şamanların hem bir merkez etrafında fırlanarak kuşlar gibi dönme hareketleri hem de hayvan (kartal, kaz, turna vs.) taklitli oyunları, bugünkü halk oyunlarının figürleriyle büyük benzerlik taşımaktadır. Bunların Müslüman Türkiye'sindeki mistik danslar üzerindeki etkisi bazen teyit edilmiş bazen de yadsınmıştır. Mesela “delihoron” gibi meşhur oyunlar, tam anlamıyla Şaman geleneklerini hatırlatır. Bu oyunlar, kuşku götürmeyecek bir şekilde eski efsaneleri hatırlatmaktadır (Roux, 1994, s. 190).

2.2. Bugünkü Türk Halk Oyunlarında Kartal Motifi:

Türk halk oyunlarından kartal ya da ona benzer yırtıcı kuşları taklit eden, bu kuşları andıran çok sayıda oyun bulunmaktadır. Bizzat kartal adıyla anılan Türk halk oyunlarında kartalın hareketleri, avlarını yakalayışları, onu parçalayışları, çok bariz bir şekilde sergilenir. Bazı bar ve halaylarda ise bu tür yırtıcı kuş hareketleri daha kapalı bir biçimde ifade edilir. Özellikle bu kapalılık Kuzeydoğu Anadolu yöresindeki bar oyunlarında bulunmaktadır. Halaylardaki kartal taklitli figürler çok daha açıktır. Mesela Malatya, Gaziantep, Şanlıurfa, Bingöl, Bitlis, Muş vs. halk oyunlarında olduğu gibi “Hayvan adı taşıyan halk danslarına Anadolu'nun muhtelif semtlerinde rastlanır. Kimisi taklitçidir, bazıları ağırbaşlı figürlere yer vererek taklitsizdir. (...). Böyleleri Tunceli, Bitlis, Erciş bölgelerinde aranmalıdır.” (Gazimihal, 1999, s. 107).

Türk halk oyunlarında özellikle halay başı çekenlerin bir an için oyunun en coşkulu kısmında ekipten ayrılarak tek başına fırlanarak dans etmesi, havaya kuşlar gibi sıçraması, el kol ve diğer beden hareketleriyle çeşitli hayvan figürlerini icra etmesi; ayrıca bireysel (solo) oyun olan zeybek ve seğmen oyunlarındaki oyuncuların, bir yırtıcı kuş (bir kartal) gibi havalanma, avına saldırma ve avını parçalama figürleri, âdeta bir merasimde oynayan şamanın dans hareketlerini temsil eder. Bir zeybeğin, bir seğmenin oynayışı, tören alanında bir şamanın kutsal oyun icra edişi ile büyük benzerlik taşımaktadır. Şamanların kartalı taklit eden oyunlarının aynısını bu tür oyunlarda görmek mümkündür (Oğultürk, 1977, s. 277). Zeybekler ve seğmenler kartalı andıran oyunları, âdeta şamanın binlerce yıllık eylemlerini bugüne aktaran ve bugün de icra eden, onlara hayat veren temsilciler gibidir; şamanın kutsal oyunlarını, mazideki yiğitlik ve coşku duygularıyla bugüne aktaran elçiler gibidir.

Şaman, göğün katlarına çıkarken her katı ifade etmek için ateşin etrafını kat sayısı kadar dönerek davulunu çalar, koşar, gök gürültüsü ve şimşek taklitleri yapar (Radloff, 1994, s. 53). Şamanın buradaki bireysel oynayış biçimlerinin hatırası ise halaylarda, ekip başı denilen oyunu

idare eden ve oyunları en iyi oynayan kişinin, oyunun en coşkulu yerinde, ekipten ayrılarak her iki elindeki mendilleri âdeta kartalın kanat çırpmaları gibi kullanarak davulcunun etrafında fir dolanıp solo olarak sergilediği harikulade gösteride yaşatılır.

İki kartalın mücadelesini taklit eden şaman oyunlarında ve “Hançer barında olduğu gibi, Orta Asya’ya bitişik ve oradan; Alpaslan diyarının bu kendine has oyunlarında ‘Anadolu şamanları’ oynamakta, gösteri yapmaktadır. Anadolu şamanları türkü çağırılmaktadır.” (Attila, 1976, s. 14). İki kişinin kartalları temsil eden bar oyunlarının (hançer barı vs.) yanında, topluca bara tutuşan oyuncular da, sert kartal bakışları ve kartal edalı vakurlu duruşlarıyla âdeta bir kutsal ibadeti yerine getirirler. Hançer barında ekipten ayrılan ekip başı ile ekip sonunun ellerindeki hançerlerle kollarını kaldırarak avcı kuşlar (kartallar) gibi süzülüşleri, yürüyüşleri şamanların kartalı taklit edişlerindeki figürlerle büyük bir benzerlik arz eder.

Kaftan giyilerek oynanan, çok hareketli ve zor figürlerin bulunduğu Kafkas (Kars, Ardahan, Iğdır) oyunlarında da oyuncuların hareketleri, tam manasıyla avcı kuşları (kartal, şahin, doğan, atmaca vs.) andırır. Bu yörelerde kaftan ve kalpaklı giysilerle icra edilen oyunlar, özellikle de kartal tüyleriyle bezeli elbisesiyle dans eden şamanın oyunları ile büyük benzerlik arz eder. “Şaman giysisinin süslenecek kuşu temsil eder biçim almasını, o günkü şamanlar doğrulamıştır.” (Potapov, 2012, s. 260). Şaman o tüylerle süslenmiş giysisini giydiği zaman büyük bir yırtıcı kuşu, daha çok da kartalı temsil eder. “Nitekim halk da elbisenin kol altındaki dikiş boyunca sarkan püsküllerin, kuşun kanadını temsil ettiğini söyler. Omuzdan sarkan ve puhu kuşu tüyleri takılı olan deri veya kumaştan püsküller de kanada benzer.” (Buluç, 1979, s. 314).

Kaftanın bir kuşa, özellikle de bir kartala benzetilebilmesi için sadece kartal tüyelerinin giysi üzerine dikilmesi yetmez. Ayrıca “Şaman elbisesine dış taraftan, önden, yanlardan, sırttan kısa ve uzun kumaşlar dikilir.” (Bayat, 2006, s. 176). Şamanların giysilerine dikilen ek kumaş parçaları, oyun esnasında şamanın kollarını indirip kaldırdığında aynı kanat çırpma bir kuşu, daha çok da kartalı andırır. Bu da zeybek giysilerinin kollarında ve omuzlarında ilave olarak dikilmiş, aşağı sarkan kumaş parçalarının kaynağının Şamani kültür olduğunu göstermektedir. Oyunlarda şamanın kanat çırpma kuşları andıran hâli ile o ihtişamlı giysilerle âdeta bir kartal gibi oynayan zeybeğin hâli arasında büyük benzerlik bulunmaktadır. Her ikisinin kollarında ve omuzlarında, bir kuşun kanadını andıran ek kumaş parçaları yer alır.

Şaman giysileri içinde en dikkat çekicisi kısımlardan birisi de kartal telekleriyle bezenmiş, beyaz ve mavi renk kumaşlardan özenle yapılmış; genellikle kuğu, baykuş ve kartalın tüyleriyle süslenmiş, adına “üldürbe” denilen başlıktır (Tuna, 2000, s. 240). Şamanlık geleneğine göre büyük şamanlar âdeta bir avcı kuşu, yani bir kartalı andıran gösterişli başlıklar giyerler. Şaman geleneğinde çok büyük önem arz eden hayvan sembolizmine bağlı olarak, özellikle kartal tüyleri, şamanın başlığında çok sık kullanılır (Hoppal, 2012, s. 216). “Altay Türk şamanlarının baş süslemelerinde baykuş ya da kartal tüyleri yardımcı ruhun biçimini sembolize etmektedir.” (Hoppal, 2012, s. 26).

Kartal taklitli figürler, diğer Türk halk oyunlarında da bir kısmı çok açık bir kısmı ise kısmen kapalı da olsa hâlâ yaşatılmaktadır. Semahlardaki kartal figürleri de çok açık biçimde tespit edilebilmektedir.

Turna ya da kartal semahı adını taşıyan semahlar olduğu gibi, turna ya da kartal barı adında halk danslarının bulunması bu ilişkiyi ortaya koyar. Ayrıca bu dansların hayvanlar ile ilintili olması, Şamani inançlara ilişkin olabileceğini gösterdiği gibi (Kartal, Orta ve Kuzey Asya Şaman topluluklarında -hatta totemik bir karakteri içinde barındıran- kutsallık atfedilen bir hayvandır.) avlanma, sihir, bereket ritüelleriyle olan ilişkileri de akla getirmektedir. (...). Tüm bu öğeler, bu dansların İslam öncesi uygulamalarından kaynaklanan, eski inançların etkisiyle oluşan danslar olduğunu göstermektedir (Tuna, 2000, s. 187-188).

Şamani kültür çağlarından beri Türk kültür dünyasında varlığını daima korumuş olan kartal figürü, farklı birçok alanda da kullanılagelmiştir. Türk mimarisinde, dokumacılığında, süslemelerinde vs. birçok alanda kartal sembollerinin kullanıldığı bilinmektedir. Türk halk oyunlarındaki bu taklitlerin kaynağında, şamanın düzenlediği merasimde sanal biçimde de olsa kartal şekline girip, arananı daha kolay bulmak veya Tanrı katına daha kolay ulaşabilmek için kartalın gücünden, kutsiyetinden yararlanma eylemleri yatmaktadır.

3. Sonuç:

Kartal eski çağlarda İç Asya’da yaşayan Türk boylarının sembol olarak seçtiği kuşların en önemlisidir. Kartalın kutsiyeti onun Tanrı’ya en fazla yaklaşan kuş olması ve hatta Tanrı’nın elçisi veya sembolü olarak telakki edilmesi yanında, kartalın bazı boyların ve şamanların atası olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Kartalın uçuşu, avını gözlemesi, korkusuzca saldırışı, kanat çırpışı ve diğer birçok hareketi, insanları daima cezp etmiştir. Şamanlık geleneğinde kutsiyet taşıdığına inanılan kartal,

şamanların kutsal oyunlarının âdeta vazgeçilmez taklit edilen kuşu olmuştur. Tıpkı şaman oyunlarında olduğu gibi günümüz Türk halk oyunlarındaki hem bireysel oyun sergileyen oyuncuların hem de toplu oynayan oyuncuların birçok hareketi, kartalın hareketlerine benzemektedir. Kartalın o güven dolu hâli ve etrafına verdiği korku, ürperti, uçan kuşların hâkimi gibi davranışları, Türk halk oyunlarının birçoğunda kartalı taklit etme biçiminde ortaya çıkmaktadır. Şamanlar, merasimlerdeki oyunlarında çok sık kartal taklidi yaparlar; kartalı yansılayan oyunlar oynarlar. Türk halk oyunlarının geleneğindeki kartalı taklit eden oyun figürlerinin kaynağında da bu tür eski Şamanlık geleneğinden gelen oyunlar bulunmaktadır.

Kaynaklar

- And, M. (1983). Anadolu halk dansları ve halk tiyatrosunun özellikle hayvan benzetmeceleri bakımından asya kökenleri. *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. III. Cilt. 31-50. Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi.
- Anohin, A. V. (2006). *Altay şamanlığına ait materyaller*. (çev. Zekeriya Karadavut - Jannet Meyermanova). Konya: Kömen Yayınları.
- Atilla, O. (1976). Oyun ve türkülerimiz. *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. II. Cilt. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Aydemir, A. (2013). Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati't Türk'te kuşlar. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science - JASSS-* 6(1), 271-297.
- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bozkurt, F. (1995). *Türklerin dini*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Buluç, S. (1979). Şaman. *İslam Ansiklopedisi*. XI. Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Çakır, A. (1982). Halk oyunlarımızın adları. *Türk Halk Müziği ve Oyunları*. Ankara.
- Çoruhlu, Y. (1995). *Türk sanatında hayvan sembolizmi*. İstanbul: Seyran Kitap.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun sanatı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Durmuş, İ. (1994). Türklerin kullandığı armalar. *Millî Folklor*, III. Cilt. 21, 40-44.
- Eberhard, W. (1996). *Çin'in şimal komşuları*. (çev. Nimet Uluğtuğ). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. (çev. İsmet Birkan). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Ergin, M. (1995). *Dede Korkut hikâyeleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Esin, E. (2003). *Türk sanatında ikonografik motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Gazimihal, M. R. (1999). *Türk halk oyunları kataloğu*. III. Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Harner, M. (1999). *Şaman'ın yolu*. (çev. Asena Atalay). İstanbul: Dharma Yayınları.
- Hoppal, M. (1994). *Schamanen und Schamanismus*. Ausburg: Pattloch.
- Hoppal, M. (2012). *Avrasya'da şamanlar*. (çev. Bülent Bayram. H. Şevket Çağatay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnan, A. (1995). *Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve incelemeler*. II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kalafat, Y. (2004). *Altay'dan Anadolu'ya Kamizm - Şamanizm*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Memiş, E. (2002). *Eski Çağda Türkler*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Oğultürk, H. (1977). Türk halk oyunlarından zeybek oyunları. *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. III. Cilt. 271-280.
- Ögel, B. (1972). Türklerde kartal ve kartal arması. *Türk Kültürü*, 118, 1128-1146.
- Ögel, B. (1988). *İslamiyetten önce Türk kültür tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi*. I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi*. II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öney, G. (1972). Anadolu Selçuklu mimarisinde avcı kuşlar, tek ve çift başlı kartal. *Malazgirt Armağanı*, TTK. 139-172.
- Potapov, L. P. (2012). *Altay Şamanizmi*. (çev. Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları.
- Radloff, W. (1994). *Sibirya'dan* III. (çev. Ahmet Temir). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. (çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar*. (çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Saralp, P. (1991). Orta Asya bozkırlarından kartal yuvalarına. *Efeler - Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri*. (haz. Ersal Yavi). 66-81.
- Sever, M. (1999). Türk mitolojisinde kuşlar. *Millî Folklor*, 42, 83-88.
- İsimsiz, (2011). Kartalların insana ilham veren yeniden doğuşu. *Süper Beyin Dergisi*. 20, 57.
- Tör, V. N. (1963). Halk oyunlarımız. *Yakutiye*. IV. 9-11.

Tuna, E. (2000). *Şamanlık ve oyun*. İstanbul: Okyanus Yayıncılık.

Uraz, M. (1992). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

Zornickaja, M. J. (2002). Yakut Şamanlarının dansları. *Türkbilig*. (çev. Metin Özarıslan). 187-192.